

A Z I R O D A L O M

Irta: GAÁL GÁBOR

Különös ez a transzilvániai irodalom. Alig találni mását. Mondhatni: van is meg nincs is. Olvassák is meg nem is. Hátterében széles olvasóközönség huzódik meg, de ez egy másikat, a magyarországit olvassa. Ezért azonban ez az irodalom is él, legfeljebb olvasatlan, vagy azok tetszésére, akik csinálják. De különben is teli ez az irodalom ellentmondással, mint minden eleven élet. Azért van ennek az irodalomnak színvonala is meg nem is. Akik esküdnek rá, azok azt mondják: ma ez a magyar irodalom, irodalmi pezsgés csak itt van, a „nagy”, a magyarországi ettől ujul meg... Ez persze a legkevésbé sem igaz. E tévítéletnek azonban sokak közt erős a visszhangja, főleg Magyarországon, ahol szellemiekben, irodalomban sok a hanyatlási tünet s a hanyatlás miatt már a puszta szaporulat is érték, különösen ha ez a szaporulat a határokön túl élő magyarság részéről jön. Így azután ez a transzilvániai magyar irodalom, jöhetnek felettébb politikamentes, politikai mithoszok mellélángjaiból is él. A „magára maradt magyarság büszkesége” — mondják sokfele s ebből tényleg annyi igaz, hogy magáramaradt, ügyefogyott, többre vihetné, amije van édes kevés. Mindez persze vonalban álló íróin is mulik, akik közül csak igen kevés jött a Szent Lélek mellől. Ezért azonban a 18 év alatt akadt köztük mélysodrú témájára lelő (Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*), sőt még futó világhíresség is (Markovics Rodion: *Szibériai garnizon*) vagy egy másik, aki német és horvát olvasó elé is került (Szilágyi András: *Uj pásztor*). Ha értékelést jelent az idegennyelvű olvasó elé való kerülés, ime a transzilvániai magyar irodalom hivatkozhat ilyesmire is. De mit jelent ez *idefelé*? A táj nem csupán az ormok. Írói közt alig akad valódi írotípus, az az zavartalan és egyenletes tér-, idő- és ember-ábrázoló. A három említett mind egykönyvű író egyetlen könyve. A táj hézagos: nincs előzmény és nincs folytatás. Az első szerzője — derék, kedves jó Kuncz Aladár — már régen nincs! A másik kettő pedig — *kallódik* azon a vidéken, amelynek oly sajátos felülépitménye ez az irodalom. Kétségtelenül nagy indítékokat ad ez a vidék, de ugyanakkor húz is és ránt is — vissza, s felemelkedni alig enged. A transzilvániai írók írói karakteriológiájában ez a vidékkel szemben vitt küzdelem

a legmeghatóbb. A vidék teszi a legtöbbet felemássá; egésze is meg féllé. Ezért oly sok köztük a dilettáns, akiket a szorgalmuk emel és sujt le. Nem véletlen, hogy itt él és működik, sőt *pillér* közülük a legartisztikusabb (*Bánffy Miklós*), ez a már „egészen renaissance ember”, aki oly sok mindenhez ért. Általában a dilettáns irodalmak vonása, hogy benne az írók többet mernek, mint tudnak. Mint itt is, mely jórészt a merészek irodalma. Az egész inkább merészségből, gyanutlanságból és anyagi tájékozatlanságból, mint talentumból született. Itt még olyanfajta írók élnek, akik úgy avanzsálnak a műformák skáláján, mint ama füles lény a létrán. Ha itt pár jobb riportot ír valaki, nem kétséges, hogy „született” regényíró s ha pár bírálatot ejt a helyi színház „szinpadkulturájáról”, máris drámába kezd. Számos könyv jött így létre, több dráma is. (Hogy azután az igazi utja is esetleg ilyen; drámabírálatok s azután a „darab”, sőt darabok, mint amilyen pl. *Hunyadi Sándor* esete: ez csak példa, a dilettáns azonban — s ez a baj — szabálynak veszi!) Szinte az egész irodalom, mely bár egészében képtelenül tervszerűtlen, a *szándékolások* nem pedig a sikerülések irodalma. 18 évét valójában ebből a vonatkozásból kellene megírni. Mert úgy volt, hogy kezdetben volt a semmi, aztán jöttek, akik azt mondták *legyen* s lettek lapok és folyóiratok, benne főleg a „legyen” furiozói és versek. De miért nincs novella? — kérdezték. És lett novella s a novellákból regény s ma már ez a jelszó: legyen dráma s már írják Transzilvânia-szerte boldogok és boldogtalanok s nem kétség: lesz is. Az egész irodalom így lett. Az elmúlt 18 év végig új irodalom-honalapítás és szellemi telekspekulálás, szinte valami ál-Kalifornia irodalmi aranyásók előtt, hol minden főtérrel és két kávéházzal rendelkező város legalábbis Weimar s minden méla mágnás egy új Széchenyi István... Így lett, így van, ez az irodalom. S az már az élet logikája, hogy így is akad gyöngy. A 18 év igazolja: irodalmat így is lehet csinálni. Sőt: mindig így csinálták. Mindegyik így lett s a különbség csak annyi, hogy kik ringatják a bölcst. Ebben a bölcsöben — ne titkoljuk — az életrevalók mellett (*Berde, Karácsony, Károly, Ligeti, Szántó, Tabéry*, stb.) pár táltosabb fajta (*Kós, Makkai, Nyirő, Reményik, Tompa*) azért akad, sőt még királyfi is (*Tamási*), aki mint a mesében, hol elbukik ha tündökleteset akar (*Jeromos*), hol pedig feltündököl, ha a zekéje ujjából rázza elő (*Ábel*). S persze pár inasabb fiatal (*Wass Albert*), akik ebbe a szándékirodalomban már azzal a beirodalompolitikázott káprázattal születtek, hogy mindez „irodalmi fénykor”, a fénykorok minden kellékével, irodalmi klikkekkel és csoportokkal, irodalmi központtal és mellékcentrumokkal, hol pár időnként jó napilap s egy-egy érettebben szerkesztett (de csak szerkesztett) folyóirat (*Periszkóp, Génius, Napkelet, a Pásztortűz* és a *Helikon* egy-egy évfolyama) felett a műrecek úgy kerin-

genek, mint a csillagok. Holott a műremek itt is végletesen ritka. S ha akad egy, — a többit is ennek a fényében látják. S ha már azután több jóra hivatkozhatna, akkor ezek miatt egyenesen nem látják a többit. A pár sudár jegenyétől a csenevész erdőt. A pár jó bódulatától viszont — s ez a dolgok természete — e fiatal erdő csapásait igen szívesen járják ez irodalom nevelői: az *irodalompolitikusok*, akik azután a legsajátosabb fajta. Ezek szellemi arcvonásai mindig az apostoloké, szavuk papos, vállukon az egész nemzetiség terhe... Ez az irodalom kétségtelenül sokat köszönhet nekik. Elsősorban, hogy állandóan beszéltek róla, hogy állandóan nyilvántartották, hogy hivatást és lelkiismeretet beszéltek bele... ha téveset, ha márólholnapra faképnél hagyottat is (*Makkai Sándor*) de beszéltek, irtak, kiálltak mellette. Szinte valamennyi transzilvániai író irodalompolitikával kezdte. Szinte valamennyi még ma is üzi. Igazi, a helyzetet valóban felismerő irodalompolitikus, aki *bíráló* is (a „jó öreg Gyulai Pál ur” értelmében) nem akad közöttük egy sem. Annál több kritikaszter, könyvismertető és beszámoló. Ez utóbbi fajta nyakra-főre írja összefoglaló tanulmányait a transzilvániai irodalomról, hogyha már irodalom nincs, legalább beszámoló legyen róla. Egy-egy ilyen beszámoló rendszerint nagy fergeteget csap. Ilyenkor megindul a vita: „ki van benne az irodalomban.” Messziről, felülről olyan ez, mint valami játék. Közelről és mélyről egy irodalom gyermekbetegsége. Irodalomé, ami most van növésben. Tényleg 18 éves. Szülői, főleg a keresztszülők (az irodalompolitikusok) felettébb büszkék reá, a rokonok (Magyarországon) meg egyenesen oda vannak a csemetéért. Ezek égi fehér dolmányban látják olykor szárnyakkal, kék és lila körökben, mint a tisztapárlatu legendákat...

Mi persze józanabbul nézzük.

*

Ne áltassuk magunkat. Elsietett transzilvániai magyar irodalomról beszélni. Nem azért, mintha Transzilvániában nem volna magyar irodalom. Van. De elsietett azért, mert Transzilvánia csak egyik része Romániának. Transzilvánián kívül még igen nagy számban él a magyarság Romániában. Ezeknek is csak a transzilvániai lenne az irodalma? Avagy azoknak nem dukál irodalom? Minő képtelen gondolat.

Vigyázzunk a fogalmainkkal. Transzilvánia történeti fogalom. Régi magyar rendiségi kategória: szilárd tartalommal és körvonalakkal. A magyar kulturális hagyomány tiszteletreméltó birtoka. De csak hagyomány. A kulturmagyarság lezárt, elmult, életrekelhetetlen tartalomköre. Ez a Transzilvánia már régesrég nincs. Már a főhatalomváltozás előtt sem volt s azóta ez a kategória nem ujjaszületett, de végleg felbomlott. A romániai magyarság most már igazán nem *csak* Tran-

szilvánia. A történeti magyar település-Transzilvánia a főhatalomváltással kiegészült soha bele nem tartozott részekkel, darabokkal, szórványokkal el egész a Fekete-tengerig. Ezért szűk partikularizmus csak a Transzilvániában élő magyarságról beszélni. Már más magyarság ez, mint a főhatalomváltás előtti. A főhatalomváltás óta a magyarság minden vonatkozásban megmérhetetlen változásokon ment keresztül. Megváltozott anyagi, gazdasági bázisa, társadalmi összetétele. Szakadatlanul hatalmas gazdasági, történeti, társadalmi folyamatok szeldelik. Morzsolódik, alakul s mindezt a polgárosodás s proletarizálódás folyamata keveri és növeli. Ma már statisztikai tény, hogy mindezzel erős mozgásba jött a magyarság főhatalomváltás időpontjáig érvényben levő *demológiai* elhelyezkedése. Transzilvániából és a hozzázárt részekből megindult és tart a magyarság nagy belső szétáramlása Nagy-Románia minden területe, különösen az Ókirályság ipari és kereskedelmi centrumai felé. Nem ide tartozik most, hogy mindez milyen indítékokra milyen mértékben s hogyan történt. Itt most a tény a fontos s a tény az, hogy a főhatalomváltás előtti leülepedett, konzervált, a magyar nemzetet és magyar államot egybefogó, monopóliumokkal védett, kiváltságos vagy legalább is a kiváltság illúzióiban élő nép a történelmi változás következtében vélt és igazi támaszait elveszítette; nemzetisége fölül ledőlt az állam, magára maradt s e magára maradásában szinte új honalapításhoz kellett látnia e hazában s még most is ennek a munkáját végzi. Ezért azután ha az itteni magyarság olyan fontos életfunkcióját, mint amilyen az irodalom, csak Transzilvániára korlátozzuk, a valóság természetén követünk el erőszakot, s már eleve hamis a meggondolásaink alapja. S hamis az az irodalom is, mely a romániai magyar élet vízióját csak Transzilvániára szűkíti...

Kétségtelenül: az írók (egyelőre még) szinte mind Transzilvániában élnek. A közönség, az olvasó, a nemzetiség azonban, ami nélkül pedig nem képzelhető az irodalom, egész Romániában. S a közönség és olvasó nélkül, mely maga a nép, a nemzetiség, nemcsak azért nincs irodalom, mert valójában az irodalom a közönségnek és olvasónak készül, de azért sem, mert róla is készül! S ez az utóbbi a legfontosabb, mert ez a *róla* az irodalom tartalma, világa, jogosultsága.

Irodalomról sohasem szabad gondolkozni a hozzátartozó nép (nemzetiség) nélkül. Hisz a nép (nemzetiség) az a talaj, amiből az irodalom nyit s amire szükségszerűen visszahat, minek következtében a kettő között a kölcsönhatás állandó. Igazi nagy irodalmak csak azok, amelyekben a népről (nemzetiségről) az irodalomra s az irodalomról a népre (nemzetiségre) lehet ismerni. Ezért elfogadhatatlan csupán a transzilvániai irodalom tételezése Romániában. Elfogadhatatlan, mert egyetlen egy csoport életfunkciójára korlátozza Romániában a ma-

gyar nemzetiség irodalmát. Holott ez a nemzetiség szélesebben él, szélesebb keretek között, más történelmi-társadalmi hagyományokkal, élettörekvésekkel szabdalt terekben, mint amennyi Transzilvánia; az egész mai Romániában. Szétáramlása az új haza keretei között 18 év óta folyik és tart s minden a további áramlás folyamatára utal. Nagy történelmi körkép az, ami a magyarsággal történt és még a küszöbön áll. Végtelenen elhibázott tehát csak Transzilvániáról beszélni, csak Transzilvániára szűkíteni művelődésünket. A képzelt keretek szétrobbantak s aki csak Transzilvániáról beszél: életregalvanizálhatatlan történelmiséget akar. Első kritikai megjegyzésünk tehát, hogy az u. n. transzilván magyar irodalom kezdeményezői s mai gyarapítói nem ismerték fel a romániai magyar nemzetiség legfontosabb új élettényét: szétáramlása folyamatát az új történelmi adottságban s az élet valósága helyett egy történelmi fikcióra építették irodalmukat. Kétségtelen: tévedésük kézenfekvő. A magyarság zöme tényleg itt él, itt élnek történelmi hagyományai, itt állnak iskolái, templomai. Ezek a templomok és iskolák azonban — több okból kifolyólag — néptelenednek s szanaszét az Ó-királyságban iskolákra és templomokra volna szükség, ahol egy ma már valóban (most már a transzilvániaiaktól is elhagyott) magára hagyott magyarság százezrei élnek. A transzilvániai irodalom irodalmpolitikusai ezt a felmérhetetlen tényt teljesen figyelmen kívül hagyták. Céljuk nem a romániai magyarság, azaz egy nemzetiség, hanem egy elévült transzilvániai *kaszt*-magyarság irodalma volt. Ez harsog a tartalmaiból, ez fő a problematikájában. Azért uralkodik benne oly erősen a történelmiség (a stíl- és a lélektan-romantika) az időszerűség (a realizmus) helyett. Ezért élnek szakadatlanul a múltban vagy a szabad fikciók közt s nem a jelenben. Holott a romániai magyarság életéből épp a romantizálás kényelmei hullottak ki, s maradt helyette a csupasz valóság a maga leghevesebb riadalmaival.

A magyarság szétszóródott s szétszóródása még mindig tart. Ez a szétszóródás — értsük meg — nem csupán geográfiai helyváltoztatást jelent. A transzilvániai táj fiai a regáti tájban nemcsak más geográfiai feltételek közé kerülnek, hanem más történelmi-társadalmi környezetbe. Az elmúlt 18 év a magyarságra ezért sorsdöntő. A más tájak és más intéciók közt, a más társadalmi-történelmi befolyások áthatásában egy új magyarság lassu alakulásának, változásának az évei ezek. Vajjon látszik ez a transzilvániai magyar irodalmon? Látszik olyan mértékben, amely mértékben a változás, az alakulás a magyarságon történt? Ki tudná felmutatni a művet, amely ide utal? A törekvést, amely erre fut? Részleteket, utalásokat — talán. (De ezt is inkább a publicisztikában, mint az irodalomban; inkább a megfogalmazásban, mint a művészi megformálásban.) A transzilvániai irodalom egészének a tö-

rekvése nem ebben az irányban mozog, az ihlet mámorai közt nem erről beszél... Az élet és az idő kontaktus a transzilvániai irodalomban minimális... Holott ezer baj, ezer nehézség ellenére a változás és a kor nagy, eleven s mindig és mindenben megállit és a mellretapos. A kor itt, Romániában, ne tagadjuk: történelmi — a románság új államalkotásának, Románia polgárosodásának a kora. A magyar nemzetiség élete egy rohamosan haladó polgárosodási, iparosodási szférában folyik 18 éve. Minden kötöttség, lekötés, handycap ellenére az elmúlt 18 év a lendületek évei, melyekben minden — még az égető negatívum is, — aktivitásra készítetett. A főhatalomváltozás előtti Transzilvánia dohos, elzárt provincia, Istenhátamögötti országrész, a vasuti végállomások hona. Az élet áramlása lassu, áporodott, kezdeményezések nélküli. Gazdaságilag, szellemileg — gyarmat. Vidéki lapocskák, vidéki emberek. *A Budapestre centralizált művelődés csak igen mérsékelt tünetekben jelentkezik. Az itt lakó magyarság irodalmi értelemben legfejlebb olvas s ha irodalomtermelő fia akad, azt szükségszerűen Budapestre sodorja az összefüggések vérkeringése.* Hiába azonos a régi Magyarország e nagy területén a magyar nemzet és a magyar állam fikciója, hiába vannak e tartománynak hagyományai a magyar művelődés történetében. A Művelődés gondjaival igen kevésbé törődő uralom itt nem intencionált külön szellemi életet. A főhatalomváltozással egy csapásra megváltozott minden. De nemcsak a főhatalomváltozás miatt. Már a főhatalomváltozás előtt Transzilvánia városaiban a polgárosulás üteme gyorsul. Érelődnek az önálló szellemi felépítmények lehetőségei. Ez a kiérelődés azonban az egykori Magyarország életütemében, e periférián csak lassú folyamattal következett volna be. A folyamatot a változás gyorsítja meg. Meggyorsította azzal, hogy a magukra maradottakat minden irányban aktivitásra kényszerítette és azzal, hogy minden téren — ha sokszor akarata ellenére is — a sajátmaga fejlődésének huzatába sodorta. A romániai magyarság u. i. nemcsak új és új lapokat, folyóiratokat, könyvkiadókat, nemcsak a szellemi és irodalmi élet új szerveit hozta létre, hanem vállalkozott is, kicsinyben és nagyban, röviden: ipari és kereskedelmi téren részt vett az új élet berendezésében, részt vett a román polgárosulás nagy élettényében.

Ebben a folyamatban a magyar nemzetiség egészében minden helyet cserélt. Minden réteg mozgásba jött, minden leülepedett, átértékelődött. Az arisztokrácia, a hivatalnok dzsentri, a nagybirtokos magyarság — *mult* s ezzel együtt multtá lettek mindazok az ideológiák, társadalomerkölcsök, életformák, amelyek ezeknek a kasztoknak a tükröződései. *A jelen:* az előbbieket mumifikálódása s a magyar polgárok, kispolgárok, kis- és középgazdák, alkalmazottak, proletárok, szolgák kora; számszerint a szolgák nemzete, számszerint a ro-

mán polgárosulás kétkézi munkahadserege. Ezek ideológiája, ezek társadalomerkölcse, ezek életproblematikája a mai romániai magyarság belső világa. Irodalma — a romániai magyar nemzetiség irodalma — csak ebből épülhet.

Vajjon ezek irodalma a transzilvániai? Korántsem. Az az irodalom, amit a határokon túl a legendáknak kijáró tisztelettel néznek, jellegében a mumifikálódó kasztok s ezekkel a mumifikálódó kasztokkal lelki rokonságot tartók irodalma. A magyarságnak a román polgárosulás szférájában folyó életharcai, karakteriológiai küzdelmei, sorssá lett társadalmi problémái ebben az irodalomban hallgatnak. Ez az irodalom a magyarság életmozgását és élettényeit nem az ahhoz való realista közeledéssel, hanem az attól való romantikus eltávolodással és átöltöztetéssel nézi. Iróiból hiányzik saját nemzetiségük helytálló ismerete. Vagy ha igen, csak törmelékeiben ismerik. (Ligeti Ernő: *Fel a bakra*). Vagy egy-egy elliterarizált vonásában (Karácsony Benő: *Napos oldal*), sohasem széles egészében, minden összefüggésében. A napok, a mi mindennapjaink legfeljebb csak elvontan, elköltőiesítve, elfabulázva ködlenek fel egy-egy lírai futamban, egy-egy rövid és elmithologizált rajzban (*Nyirő, Tamási*), különben a történelemre vetette magát. Érthető: a történelem felé nemcsak kasztdiktálta hajlamokból fordult. A történelem fabula is és környezet is, egy már nagy vonásaiban a történelem-írással kirajzolt élet. A kezdő és tapogatózó vagy legalábbis bizonytalan kézjársú író itt szivesebben időz. Itt a képzelet könnyebben kigyul, a rözsége szárazabb a mai életénél, amit legelőször is alaprajzaiban kell látni. Ez a látás viszont — meglátni az élet általánosságából az összefüggést s kivizionálni az élet való értelmét adó mesét — nehéz, biztos alakító követel... S a biztos alakító, formáló itt kevés... Ezért regényei zöme és java (Gyallai Domokos: *Vaskenyéren*; Gulácsi Irén: *Fekete völgyek*; Tabéry Géza: *Szarvasbika*; Makkai Sándor: *Ördögsekér*; *Táltoskirály*; Kós Károly: *Az országépítő*, stb.) történelmi. A magyarországi hasonló osztályhelyzetű és ideológiájú íróknak ebben ad példát. Irodalma főjellegét, a „transzilvánizmust” ebben leli meg s szinte csak mellékesen tér ki a jelen felé s épp itt bizonyul tehetetlennek, mert ami valódi sikerülést számos elvetelés után (Kacsó Sándor: *Vakvágányon*; Tamási Áron: *Cimeresek*; Nyirő József: *Isten igájában*) ezen a téren felmutat (Tamási Áron: *Ábel*) egy remek figura csak, egy hős, kétségtelenül a mai összefüggések közt, de nem a közösség s ami a legnagyobb baj; csak *szimbólum* s nem ami mögötte és körülötte van. Ezért oly paradox ennek a transzilvániai irodalomnak még önmagán belül is a léte, ezért oly paradox az értelme. Akadnak értékes könyvei, akad remeke, az egész azonban mégsem azokról szól, akiknek készül. Egy nemzetiség irodalma s a valóban nemzeti művek hiányza-

nak belőle. Áthevített, átizzott években, napokban nőtt s mégis mindezek heve hidegen hagyja. Minden igazi irodalmi tett ihletője — a permanens társadalmi alakulás — egyenesen lobog körötte s mégis az egész transzilvániai irodalom mai *társadalmi karaktere* szinte nulla. Az egész 18 évből csupán két regényre lehet rámutatni (Szilágyi András: *Uj pásztor* és Nagy István: *Nincs megállás*), mely az itteni életközeli valódi izeiből csurrant, az egyik havasi-paraszti, a másik kisvárosi, kispolgári talajból. Ezek a könyvek azonban egyedül állnak...

Mi történt itt? S ami történt, miért így történt? S ha így történt, miért lehetséges ez?

Mi történt, amikor annyi minden kísérlet esett? Mi történt itt, ahol átszáguldott a fejeken minden irodalmi divat, ami 18 év folyamán — mondhatni — Európaszerte felmerült!? Akadt itt dadaista, szürrealista, hullámaid elverte ide a riportregény (ennek itt még kollektív kísérlete is akadt *Földalatti hármak* címén, amit kilencen irtak), eljutott a dokumentum írás, a háborúsregény, a jó eszközű szociográfia (Balázs Ferenc: *A rög alatt*) és minden szellemi mozgalom... Minden. A lekisebbített világ. S miért történt így, ilyen elhibázottan s ez az elhibázott mégis miért remény és élet?

*

Elsősorban ujdonságai és hiányai miatt. Hiányzik belőle a valódi irodalmakat jellemző szilárd hagyomány és életfolytonosság, a valódi irodalmi élet láza, turbulenciája. Hiányzanak a szilárd és kiépített, az eleven és valóságos irodaloméletet hordozó szervezetek. Illetve mindezek megvannak, de csak jelezve, nem csupán kicsiben, hanem félig.

A legközvetlenebb irodalomfelfogás szerint a valódi irodalmi élet szervei az írók, a könyvkiadók, az irodalmi csoportosulások és az olvasóközönség.

Transzilvániában mind a négy előfordul. Vannak könyvkiadók, ezek a könyvkiadók azonban nem valódiak. A *Minerva* is (amely régebben) s a *Szépimves Céh* is (amely újabban) a legnagyobb transzilvániai könyvkiadó, a könyvkiadást olyan formában űzi, amely messze elmarad a ma aktuális kiadói stílus mögött. Könyveiket u. i. ezek a könyvkiadók korántsem a könyvpiacra, az irodalmi mű érvényesülési terére, hanem egy előre beszervezett közönség, az u. n. előfizetők elé szánja. Adnak ki könyveket (mindegyik szépirodalmi kiadványainak a száma jóval meghaladja a százat), de olyan feltételek közt, amelyek nem a mai könyvkiadás feltételei. Itt még olyan külföldön népszerűsége emelkedett könyv is, mint pl. *Markovics Rodion* Szibériai garnizonja nem kiadónál, hanem egyik napilap különlenyomataként jelent meg és akvizitőrrel oktrojálták a közönségre. Ebben a vonatkozásban csak újabban történik változás. Egyik-másik transzilvániai író könyve a könyv mai

feltételei szerint is terjed Magyarországon. Valójában azonban a transzilvániai könyv még mindig sajátos és különös termék. A 18 év folyamán pl. a megjelent ötezer magyar könyv zömét maguk az írók adták ki s kevesebb azok száma, amiket valamely intézmény, kiadó, vagy lap hozott napvilágra. Viszont ezek a közületek is megszámlálhatók az ujjainkon. S ezek közül egy sem adott ki szakadatlanul könyveket a 18 év folyamán. A fáklyát szinte egyik a másiknak adta át. Volt idő, amikor egyedül állt a Minerva. Ma egyedül áll a Szépmíves Céh. Közben indultak más kiadói szervezkedések is. Négy-öt könyvnel alig vitték tovább. Még az olyan nagy lapvállalat, mint a Brassói Lapok, még ez is csak pár évig állta a sarat. Miért kell mindezt felemlíteni? Mert következménye van. Az a következménye, hogy az író elvonatkozhat közönségtől, kritikától, jelentőtől... Olyan irodalmat csinálhat, amelyet akar és tud. Ezek a feltételek — amint látható — nem egy közönség-, hanem egy kaszt-irodalom feltételei: az író mumifikálódhat. A közönség igényeire nem kell tekintettel lennie. A közönség a „kisebbségi sors” és egyéb szivreható megokolásokkal ugyanis előfizet... Az egész csupán a beszerzés kérdése... Ezek közt a feltételek közt természetesen még mindig jöhetnek létre remekművek, az irodalom azonban nem egy-két remek könyv, hanem az egymással versengő csupa jó könyv s főleg az író s a hozzátartozó közönség (nemzetiség) sajátos egysége... Az az állapot, amikor az egyikről rá lehet ismerni a másikra.

Az előbbiekhöz hasonló különlegességek állapíthatók meg az irodalmi élethez tartozó irodalmi szervezetek és társulások természetében.

Majd minden transzilvániai városban vannak irodalmi körök, társulatok, valamennyi az irodalom pártolása, elősegítése érdekében. Ezeknek a társulásoknak azonban nincs igazi élettevékenységük. Életük aktaszerű, célkitűzésük lejátszott, horderejük helyi. Ezek az irodalmi társulások is csak féldolgok. Féldolgok voltak az egész 18 éven keresztül, ha egy-egy pályázattal vagy ünnepséggel manifesztálták is az irodalmi életet... A transzilvániai irodalom fölökései az elmúlt 18 év alatt nem innen indultak el s ha innen, nem ezek a lökések voltak a termékenyek. A 18 év alatt nem akadt egyetlen irodalmi szervezkedés sem, amely tényleg életszerűséggel hatotta volna át a romániai magyarság egészének irodalmi törekvését határozott programmal, határozott célkitűzésekkel. A Helikon csoportosulás tett még ezirányban a legtöbbet. Köztük beszéltek a legtöbb páthosszal és közelgetéssel a feladatokról. De ők sem mentek az ígéreteknel tovább s az ígéretekéből is hiányzott a helyzet igazi felismerése. A Helikon csoportosulás sem közelítette meg a romániai magyarság egészét. Ahogy alkotásaiban, úgy átható erejében is a magyarság romániai életvalóságából csak egy szegmentumot érintett. Nagyon sajátos ez, de ért-

hető, ha egy pillanatra megnézzük a Helikon szerepét.

Már mondtuk: a magyarság magára maradt, kidőlt mel-
lőle az állam a maga hivatalos intézményeivel. A Helikon, bár
szabad irodalmi szervezkedésnek indult, valójában az elmúlt
„hivatalosság” pótlását igényli. A Helikon — helyzetéből kifolyólag (sajátos helyzet sajátos alakulatokat teremt!) — a par
excellence romániai magyar könyvkiadó. Az egyedüli és a fó-
rum, amelyik az irányt kiszabja, a „hivatalos”. A hivatalosság
viszont természetsszerűleg magával hozza — ha akarja, ha nem
— a hivatalosság attributumait. Ebben az esetben a koordináló-
dást az egyházak, az iskola, stb. felé. Mindez az irodalom szük-
ségsszerű elbürokratizálásához, l’art pour l’art eszmeiségéhez,
életmögöttiségéhez vezet. Az élet csak messziről és elpoétizál-
va érdekli, annál is inkább, mert könyvei piaca nem a szabad
piac s ez a piac évek óta már nem is itt van. Az itteni termé-
szetes igények kielégítése nélkül is megél. Olyan lehet, amilyen
épp akar, illetve amilyennek a hivatalossága megengedi. Su-
lyosak a következesei ennek íróra, irodalomra. Írót, irodalmat
a szabad önkifejlésében gátol. Hogy szép könyveket is adott
ki!? Mennyi zöldelő sziget akad egy tengerben. Ám hova lett
a tenger? Hol a romániai magyarság irodalma? Melyik köny-
ve az, amelyről rá lehet ismerni a 18 évre, pl. úgy, ahogy bár-
melyik mai Móricz Zsigmond regényről rá lehet ismerni a mai
Magyarországra? Hol az a könyv, amely a magyarság sorsát,
akárcsak a maga középrétegeződésű értelmiségi vonalán is
megragadta? Nem akadt volna talentum? A legtöbb, akiket ed-
dig megneveztünk, közülük való. Talentumban nem volt hiány.
*Ezeket a talentumokat azonban a Helikon elterelte az élet-
től*, részint a multba, részint a tiszta költészetbe: a vaskossá-
gok elől a párlatokba. S ezért a szerepe, ha a legsúlyosabb is
az elmúlt 18 évben: *a Helikon vitte a romániai magyarság iro-
dalmi törekvéseit hamis irányba. A Helikon tette, hogy a ro-
mániai magyarság irodalma a transzilvániai jórészt mumifi-
kálódó középhelyezésű értelmiségi réteg irodalma; hogy a nép,
a nemzetiség irodalom nélkül maradt...* Érthető, hogy fennállá-
sa óta állandóan volt ellenzéke úgy belső, mint külső. Érthető,
ha egyik belső ellenzékétől (*Magyar Írói Rend*) megszabadult,
felkelt benne egy másik, a legállandóbb, de a legkörülménye-
sebb is, a székelyek ellenzéke (*Kacsó, Szentimrei, Tamási*),
amelyik a Helikon törzsökös műterem-irodalmával szemben va-
laminó valóságírodalmat követelt... „Valaminő” — mondjuk,
mert e (többé-kevésbé realizmus felé hajló) csoport élet- és
művészet-víziójában a romániai magyar nemzetiség azonos a
székely törzsszel, s így még Transzilvánián belül is szűkit, még
ezen belül is *regionalizál*. Kétségtelen: ebben a Helikon-ellen-
zékben jelentkezett a legtöbb az időből és a térből. Viszont ez a
csoport sem változtatta meg a Helikon l’art pour l’art histori-

cizmusát. — Nem változtatták a külső ellenzések sem. Az ellenzések, melyek ebben a sajátos irodalomban is jórészt szerkesztőségek és kávéházak. Ebben a vonatkozásban a krónikás pár érdekes adalékra akadhat. Beszélhet azokról az időkről, amikor itt még csak napilapok vasárnapi mellékletei jelentették az irodalom betűben való jelentkezését. Akadhat olyanokra (*Franyó Zoltán, Osváth Kálmán*), akik ennek az irodalomnak kezdő éveit különös kétféleségben járták, mint irodalomszervezők és mint kritikusok, mint magvetők friss eszméssel s mint bírálók suhintó kaszával. Ezek szerepe és súlya jelentős. Beszélhet egyéb magányosokról, akik ugyan szóhoz jutottak, akiket azonban beszéltetni és foglalkoztatni kellett volna. Ezek között külön hang is akadt és szól (*Fekete Tivadar*). A hivatalosság azonban kötelez... S a hivatalosság miatt a Helikon még az adottságokat sem ragadta meg. Még a lehetőségekkel sem számolt minden esetben. Ezek helyett szakadatlanul egyetlen egy magatartást pártolt: a menekülést. A menekülést saját nemzetisége, saját osztálya problémája elől. Ezért volt sokáig reprezentatív műfaja az artista lira. Holott ha semmi egyéb, úgy ennek a lírának a sorsa ráeszméltethette volna a helyzetre.

Mi történt ezzel a sajátosnak és transzilvániainak hirdett, valaha a kezdet éveiben szinte az *egész* irodalmat jelentő lírával? Felhangzott, kihangzott, azután elhangzott, elmúlt. Ma úgy van már, hogy nincs. Holott lírikusai még élnek. Él *Áprily, Reményik, Tompa*, él *Bartalis*, ám kettő közülük (*Bartalis* és *Áprily*) kivonult a romániai magyarság sorsközösségéből — Magyarországra. A másik kettő pedig (*Reményik* és *Tompa*) a magánosok miszticizmusába huzódott. Aki még akadna (*Szentimrei*) — hallgat. Hangváltásra készül? Ki tudja? Tény: egy műfaj, a lira, amit pedig a legnagyobb remények szárnya emelt — nyilvánvalóan holt térbe zuhant. Nyelvünk irodalmának mindenkor legtöbb létsors teli műfaja itt ma teljesen néma. Nincs szánk. Avagy várjuk a fiataloktól? Lehet. Nevüket egyelőre még nem véste ki az idő. Minket különben is most csak a múlt érdekel. S mi van itt még? Egy csomó árny a feledés mögött. S bár hatóerejüket tovább gyűrűzte az idő, temperamentumuk él egy-egy ridegben, szemben az árral, mely most — egyelőre — a Helikon medreiben dagad, míg a Helikon törekvéseit lomtárba nem veti az idő, a helyzet tisztább felismerése, a nemzetiség parancsa s a közönség előbb-utóbb mégis csak szóhoz jutó igénye.

*

Az irodalom összege nemcsak könyvek összege, hanem olvasóké is. Az irodalmat az olvasók teszik élő valósággá. A romániai magyarság irodalmáról nem beszélhetünk még közvetőlegesen sem a romániai magyar olvasó ismerete nélkül.

A romániai magyarság nagyobb része falvakon él. A me-

zőgazdasággal foglalkozók száma azonban a romániai magyarság tömegében korántsem olyan arányú, mint pl. Magyarországon. A romániai magyarság tömegei így relativ értelemben olvasottabbak. A városi civilizációban élő magyarok arányszáma relative nagyobb, mint Magyarországon. A főhatalom változás előtt is Magyarországon Transzilvánia fogyasztotta Budapest mellett, úgy aránylagos, mint abszolút értelemben a legtöbb könyvet. A statisztika már a főhatalom változás előtt megállapítja, hogy a magyar könyv 40-50 százalékát a transzilvániai magyarság vásárolta föl. A Budapestre centralizált magyar irodalom legnagyobb fogyasztója a transzilvániai városok lakossága. Azt jelentette ez, hogy a perifériák népe a centrum nagy művelődési világa felé nyul. A vidék vágyódása ez a nagyvilág felé.

Nagyon fontos ez a körülmény. A magyarországi könyvtermelés legnagyobb fogyasztója Transzilvánia... Ez az elmúlt 18 év alatt sem változott. Legfőljebb pár olyan évről lehet beszélni, amikor a magyarországi könyv még nem jöhetett át a határon. Ezek az évek voltak azok, amikor a magyar olvasó Romániában, mint olvasó magára maradt. S ez a helyzet az egyik indítéka az itteni könyvtermelői, irodalmi kezdeményezésnek. Ez az az időpont, amikor a történelem megteszi fordulatát s a periférián az önállóság, az egyedüliség szülte új irodalom magvai szóródnak el. Az irodalom azonban nem csupán az életrehívott könyvek száma. Az irodalom *kielégítés* is s ha ebből a vonatkozásból vesszük a romániai magyarság irodalmi termelését, akkor már a számok meggondolásra intenek. S ezek a számok azt mondják, hogy a romániai magyarság irodalma még ma sem elégíti ki olvasóit. A magyarországi vezető írók könyvei még ma is 1-2 ezer példányban fogynak a Szépmíves Céh legnépszerűbb íróinak pár száz példánya mellett. A transzilvániai könyv a romániai magyarság szemében még mindig másodrendű (még ha már ismeri is pár originális példányát). Az igazi irodalom az olvasó szerint még mindig Pesten székel. Kétségtelenül: a közönségen is mulik. Mert amíg a meglévő nagy irodalmak könyveivel szemben spontán és előítéletnélküli, addig a romániai magyar könyvvel szemben aggályos és bizalmatlan. S amikor évente jó pár ezer kívülről jött új könyv kerül a magyarul olvasó elé, addig a Romániában megjelenő évi 3-400 magyar könyvet alig olvassa valaki. A romániai magyar könyv spontán olvasói száma még ma is minimális. A romániai magyar könyv többségét nem azért a lázért veszik, amit a könyvtől várnak, hanem még mindig valamiféle meggyőzés következtében. Amelyik spontán és állandóan veszi, az már nem is „olvasó”, hanem az ügy fehérrizásu lelkes, irodalmár, dilettáns, kezdő író... Természetesen mindez előzmény is meg következmény is. Minden összefügg mindennel s min-

den mindenre hat és viszont. Irodalom és közönség nemcsak összeg, hanem kölcsönösség s a közönség, ha „közönség” is (azaz elfogult és tájékozatlan), azért az irodalmon is mulik. Az irodalmon, mely az elmúlt 18 év alatt az élet és kor vízióját, az élet és sors kiérzékelését nem ragadta meg olyan érettséggel és elevenséggel, mint ahogy ugyanebben az időszakaszban a magyarországi megragadta. Hogy hol milyenek a kiadók, az irodalmi szervezetek és olvasók, ezt pontosan az az irodalom határozza, illetve szabályozza, ami ezekben a keretekben megjelenik. Az irodalom a kiadóval és az olvasóval szemben ugyanaz a meghatározó valóság, mint amilyen meghatározó az íróval és irodalmával szemben az az első és igazi életvalóság, ami az írók tudatát alakítja.

Ha viszont arra a kérdésre akarunk válaszolni, hogy miért olyanná alakult a romániai magyarság irodalma, mint amilyennek mutatkozik, akkor csak arra a sajtóságos térbelileg, időbelileg határolt társadalmi-történelmi valóságra utalhatunk, ami ebben ez az irodalom mozog.

A főhatalom változás előtt egy magyar irodalom volt, a magyarországi, illetve a pesti, s legfeljebb arról volt szó, hogy ez a Pestre centralizált irodalom decentralizálódjék. Ez azonban nem következett be. A békebeli Magyarország szellemi alkotáiban Transzilvánia a vidéket jelentette. Hogy a vidék valódi értelmében micsoda, azt élményszerűen többé-kevésbé tudjuk. Tudjuk pl., hogy a vidék a nemvidékkel szemben az az életvalóság, amely (egyebek közt) szellemileg csak fogyaszt, és íróknak be kellett rendezkedni az önálló, a nemvidéki szellemen a másodlagos és a primitív szféra, valami elmaradt szellemi élet, szervezetek és intézmények hiánya, berendezetlenségek, kezdetlegességek. Az a helyzet, ami a valóban teljes sodru szellemi élethez elégtelen.

Ez a helyzet a főhatalomváltozással módosult. A történeti változással fellépő történeti erők mozgása kikényszeríti a decentralizációnak megfelelő folyamatot. Az egykori vidék, ha akart, ha nem — avanszált: az új helyzetre rá kellett eszmélnie. Maga a történelem kényszerítette. A vidéki tudatoknak és íróknak be kellett rendezkedni az önálló, a nemvidéki szellemi életre. Az ugrást a két szféra közt ha tudták, ha nem — végre kellett hajtani.

A 18 év ennek az ugrásnak a története.

Természetesen sohasem elég az ugrásra való kényszer, az ugrás végrehajtásához szubjektív képességek is szükségesek. Vajjon meg voltak ennek az ugrásnak, ennek a vidékiből nemvidéki szférába való benövésnek az igazi szubjektív feltételei? A társadalmi-történeti indítás (a kényszer az ugrásra) kétségtelenül adva volt. A romániai magyarság a történelem új kerekei közt önálló nemzetiségi test lett, melynek eredeti funkciója

az irodalom. Ilyen eredeti mértékben azonban már kevésbé voltak meg a szubjektív feltételek, — a rátermettség. A történelmi pillanat, mint minden igazi történelmi pillanat készületlenül találta a vidéket. Az irodalomteremtés folyamata így erőszakoltan indult, tele csupa nem valódi mozzanattal, aminek a következménye a felhozott sajátos tünetek sora s az a sajátos félig egész, egészen fél irodalom, ami indult, élt, alakult, forrongott, forr, nő, hanyatlik, duzzad és apad, szaporítja a tehetségeket és gyűjti, toborozza a félírók hadát, mint ami a mai romániai magyarság irodalma.

Az elmúlt 18 év minden vonatkozásban roppant kohó, melyben a legellentétebb erők dolgoztak. Elsősorban és főleg maga a vidéki tudat, mely mégsem változott át teljesen nemvidékiévé, minek következtében ez az avansált, de lényegében változatlan tudat által létrejött irodalom az új helyzet ellenére is megmaradt az olvasók szemében vidékinek. Transzilvânia ugyanúgy, mint a többi utódállamokbeli területek, jórészt megmaradtak továbbra is szellemileg az anyaország gyarmatainak, miket valójában még mindig a nyelv anyaországa táplál. Az egykori centrum még mindig hat. S ha ujabban a szellemi gyarmat könyvei és írói mind nagyobb számban jelennek is meg a centrumban, a helyzet lényegében nem változott, a gyarmatok írója még mindig a központtól várja elismerését. A vidék legfeljebb avansált, de lényegileg nem nőtt. Valódi történelmi erők magára eszméltették, ebben a feleszmélésben azonban a maga felkészületlen vidékiségét nem tudta maradék nélkül elkendőzni. S ha ebben a sorshelyzetben imponálóan küzdött is az önmaga tehetetlensége s a körülötte levő vidék ellen, ugyanakkor küzödni kellett a gyarmati helyzet ellen is. Ez a romániai magyarság irodalmának a harci része. Ezért mind a kettőnek: a vidéknek is és a szellemi gyarmatnak is a bélyege rajta: a szellemén (a századelejei stilromantika befolyása) ugyanúgy mint a szervezetein (félalakulatok), a tartalmain (menekülés és kitérés a jelen elől) ugyanúgy, mint a törekvésein (a régi vágású transzilván értelmiség átmentése az új időkbe).

Mindez persze csak megjegyzés... Pár vonás... Magára a tényre vetett pillantás.... S ez a tény: a romániai magyarság és a romániai magyar irodalmi megnyilvánulás közötti távolság. Az irodalmi megnyilvánulás nem azonosult maradék nélkül a hozzátartozó nemzetiséggel. Nemzetiségét még nem látja el, nem elégíti ki. Kétségtelenül: a legjobbak törekvése mindig az volt, hogy az előbb említett azonosulás megtörténjen. A legjobbak törekvése mindig az volt, hogy az életsors és az irodalom, az ember és az olvasmány találkozzanak. Ez az a pont, ahol a vizsgáló a romániai magyarság megismerésének belső felszíneihez, egy más megjegyzés sor feladatához ér.